

„Kitűnő volt a humora, kitűnő az iróniája, és különféleképpen ugratott minket”

ILLYÉS GYULÁRÓL TORNAI JÓZSEFFEL TÜSKÉS ANNA BESZÉLGETETT*

– *Mikor ismerkedett meg Illyés Gyulával?*

– Ez izgalmas volt, mert valamikor 1960–1961-ben történt. 1949-től diszpécser voltam a Csepel Autógyárban. 1955-től már jelent meg egy-két versem, de abban a sztahanovista, rákosista időszakban egyáltalán nem akartam megjeleni. 1955 egy nagy fordulat volt, amikor végrehajtották a nagy forradalmat: elsősorban Nagy László és Juhász Ferenc, de nagy verseket írt akkoriban Illyés, Benjámin László és Csanádi Imre is. Óriási dolognak tartom, hogy ezek a költők és a prózaíró Sánta Ferenc megmutatták, egy diktatúrában is lehet igazi irodalmat csinálni. 1953-ban beszélgettünk Juhász Ferencsel, akkor ő már teljesen kiábrándult volt. Azt mondta: „Szerencséd van, hogy ebbe a hínárba nem keveredtél bele.”

Egy legalább harmincfős társaság összejárt 1957–1958-tól a Belvárosi Kávéházban, több mint tíz évig hetenként kétszer. Ott voltak – először a költőket mondom – Csoóri Sanyi, Orbán Ottó, Marsall Laci, aztán irodalomtörténészek, mint Sík Csaba, a Magvető szerkesztője, vagy Kristó Nagy István, aztán filmrendezők, mint például Jancsó is. Zeneszerzők, és több festő volt, meg a feleségek. Itt kialakult egy szorosabb barátság Gyurkó László, Csoóri Sándor és köztem. 1961-ben egyszerűen kiléptem a gyárból, és akkor elmentünk Gyurkó Lászlóhoz Szántódra, akinek volt egy hajója. Azzal átmentünk Szántódról az északi partra, tehát Tihany révbe, és fölmentünk Illyéshez. Akkor ültünk először a kőasztalnál, ettük Illyés maga szedte dióját, és ittuk azt a jó vörösbort, amivel kínálgatott. Elég sokáig ott voltunk, és rengeteget beszélgettünk mindenféléről. Nagyon örült nekünk.

– *Később hogyan találkoztak?*

– Aztán folytatódottak ezek a látogatások Budapesten, már fenn a hegyen elég gyakran, de oda már Gyurkó nem jött, hanem Fodor Andrással és Csoórral jártam. Általában hárman mentünk Illyéshez. Rengeteg évődéssel, beszélgetéssel járt ez, mert nagyon nagy volt a különbség. 1951 óta járogattam Szabó Lőrinchez mint ismeretlen vidéki költő. Az volt a két költő között a különbség, hogy Szabó Lőrinc ugyanolyan őszinte volt magányügyeiben is, mint a verseiben, Illyés viszont magányügyekről nem nagyon beszélt. Őnála általában történelmi szituációkról, nemzedéki problémákról, tehát inkább afféle közügyekről vagy intellektuális ügyekről volt szó. Ezek hallatlanul érdekesek voltak, mert hát kitűnő volt a humora, kitűnő az iróniája, és különféleképpen ugratott minket. Azt mondta, ő a kommandante, és Csoóri meg én vagyunk a kapitányai.

Tegeztem Illyést, ő is természetesnek vette ezt, Józsefnek szólított, meg Józsefnek dedikálta a köteteket. Csoóri Sanyi viszont nem merte tegezni. Érdekes volt, hogy annyira tisztelte, és valahogy őbenne a paraszti tartás működött Illyés iránt. Azt hiszem, hogy Fodor Bandi is tegezte Illyést, de ebben nem vagyok biztos. Általában ezek vacsorák voltak, Flóra is részt

* Az interjú 2012. február 22-én készült.

vett ezeken a beszélgetéseken. Annyira részt vett, hogy kilenc órakor azt mondta: „Ne haragudjanak, de Gyula bátyátoknak le kell pihennie.” Nem tudtuk, hogy beteg, mert annyira élénk volt, és természetesen minden foglalkoztatta. Aztán csak később tudtuk meg Flórától, hogy depressziós, de ez egyáltalán nem látszott meg rajta. Legkülönbébb ugratásoknak volt a híve. Egyszer egy olyan alkalommal voltam ott, amikor Cs. Szabó hazlátogatott Londonból, akit én Londonban ismertem meg egyébként, nagyon tiszteltem és nagyra tartottam óriási tudása miatt. Ez a két öreg irodalmár régi barátok voltak. Elkezdték egymást ugratni: „Maga azt se tudja, hogy mikor született Villon” – mondta Illyés Cs. Szabónak, vagy fordítva. A másik persze igyekezett visszavágni, és órákon át ment ez az évődés. Alig lehetett, én alig mertem beleavatkozni ebbe a csipkelődésbe, ami csupa szeretet volt, figyelem és megbecsülés. Két nagyszerű, óriási műveltségű ember tanúja voltam.

Nagyon tetszett nekem Cs. Szabó is, legalább olyan jó humora volt, mint Illyésnek. A feleségemmel együtt voltunk 1975 körül Londonban meg másutt is Angliában, de Londonban laktunk. Ott ismertem meg Cs. Szabó Lászlót, aki a BBC magyar osztályán dolgozott. Egy-két nap múlva valahova mentünk az utcán, és szembetalálkoztunk a járókelők között Cs. Szabóval. Cs. Szabó köszönt a feleségemnek: „Kézét csókolom”, és fél térdre ereszkedett, mint egy régi lovag, ott az utcán. Ezek is olyan gesztusok voltak, amelyek nagyon elbűvöltek.

– *Milyen emlékeket őriz Illyésről?*

– Van egy olyan emlékezetes, humoros emlékem is Illyéssel, amikor elkészült a Bibó-emlékkönyv 1980 nyarán. A résztvevők többsége progresszív értelmiség volt, nagyon művelt, tájékozott és kitűnő emberek. Ketten voltunk a nemzeti oldalról Csoórral. Hosszú hónapokon át dolgoztunk a kéziratok gyűjtésével, válogatásával. Végül aztán, amikor lezártuk az egész könyvkéziratot, följánlottuk különféle kiadóknak. Természetesen nagyon jól tudtuk, hogy vissza fogják utasítani, de az volt a cél, hogy megpróbáljuk legálisan kiadni. Erről természetesen szó se lehetett, mert olyan írások és versek voltak benne, például Csoóritól is és tőlem is, amelyeket egyik kiadó sem vállalhatott. Ennek az lett a következménye, hogy elhatároztuk, illegálisan fogjuk terjeszteni. Évéggett le kellett gépeltetni a több száz oldalt, ez viszont pénzbe került.¹ A saját zsebünkből fizettük, terjedt is ez a kézirat illegálisan.

Egy nagyon erős Illyés-emlékem, hogy Váci Mihály egyszer rendezett egy fiatal írók találkozóját az Írószövetségben, ahol a meghívott nagy vendég Illyés Gyula volt. Illyés a párizsi éveiről beszélt, a szürrealistákkal való találkozásáról, Tristan Tzaráról, Aragonról, Éluard-ról és a többiekéről. Ezzel a társasággal való egyik vacsorájával kapcsolatban elmesélte azt a remek humornak beillő történetet, hogy részt vett egy igazi francia vacsorán, amely kezdődik valamilyen előétellel, aztán jön a főétel, közben konyak van, utána jön a bor és végül sajtok különféle változatban. „Elképesztő, lukulluszi vacsora volt – mondja Illyés –, és képzeljétek el, még eszegettünk, iszogattunk, ezek a nagy francia írók és filozófusok arról beszélgettek, hogy az életnek semmi értelme.”

– *Miről beszélgettek Illyéssel?*

– Általában közéleti dolgokról, költészetről, franciákról, politikáról. Nagyon zavaros és kemény válságos idő volt az, amikor a *Szellem és erőszak* című könyvét – miután megjelent, és átmént a cenzúrán – Aczél nem engedte terjeszteni. Ugyanilyen komoly témája volt a beszél-

¹ Illyés Gyula: Naplójegyzetek, 1979–1980. Vál., szerk., s.a.r. Illyés Gyuláné, Illyés Mária. Budapest, 1994. 242. (1980. június 9.)

getésünknek az, hogy nekünk van igazunk, ezért valójában mi vagyunk hatalmon. Illyés: „Értsek meg, ne legyenek pesszimisták, nekünk van igazunk. És végül teljesen igazunk lesz. Ez egy átmeneti korszak. Föl a fejjel, ebben a sakkjátszmában nem nyerhetnek a kommunisták.” Akkor írtam *A fejem darabjai* című versemet.² Ugyanis én azt mondtam, hogy nem egészen így van, mert az elnyomás határozott és kemény. A Szovjetunió meggyöngyölése kilátástalan. '56 után voltunk, igaz ez az optimizmus, de a mindennapokban azért félelmetes az erőszak. *A fejem darabjai* modern szekvenciákból álló vers, amely nyolc részből áll. A harmadik rész utal arra a vitára, eszmecserére, ami Illyés és köztem folyt:

*Mosolyogj, mondta a mester.
De nem mosolygott, sírt a tanítvány,
mert az anyját levonszolták az utcára,
szemetet öntöttek a fejére
és két géppisztolyos isten
lábánál fogva húzta
a villamos elé.*

Tehát nem értettünk egyet, pedig nagyrészt igaza volt abban, hogy nem kell halálra ijedni, hiszen ez egy meghatározott ideig tartó elnyomás, és voltak azért olyan mozgalmak, amelyekkel nem tudott a pártapparátus mit kezdeni: a Röpijl páva-mozgalom és a táncházak. Úgy látszott, hogy a népi kultúra, a népi hagyományaink erősebbek, mint amelyeket a párt-emberek próbáltak itt mint marxizmust eladni. Sőt arról is meg voltam győződve Csoórral és Illyéssel, hogy minthogy a paraszti kultúráról van szó – a népköltészetnek például a modern szürrealista jellegéről –, ezt nem tudják megtámadni. És nem is tudták, mert a népi kultúrára nem mondhatták azt, hogy az a burzsoázia fönmaradását szolgálja.

– *Hogyan vett részt Illyés az ellenzéki mozgalomban?*

– Kialakult az ellenzéki mozgalom Lakitelken, amelyből az MDF létrejött. Lakitelken egy alkalommal Illyés is ott volt 1979-ben. Akkor főleg fiatalok, írók vettek részt az esten. Egy másik alkalommal pedig úgy volt jelen Illyés – ez már tán 1986-ban volt –, hogy ott körülbelül tizenketten költők, például Veress Miklós, Szécsi Margit, Nagy Gáspár, Fodor Bandi, mondtuk a verseinket az est folyamán a színpadon, de előtte magnóról elhangzott az *Egy mondat a zsarnokságról*. Abban a házban az ország minden tájáról voltak ott emberek. Félelmetes est volt. Természetesen Lezsák Sanyi volt ennek a kulturális központnak az igazgatója. Örületes botrány lett belőle. Valami csúnya vádat találtak ki ellene. Mi háttal ültünk a színpadnak, de állítólag a hátunk mögött volt valami pártellenes felirat, vagy fene tudja mi. Nem abba kötöttek bele, hogy mi mindnyájan politikai történelmi verseket olvastunk föl – egész véletlenül egyébként, mert mindenre rá volt bízva, hogy mit olvas. Így állt össze a műsor, szóval szerintem ez egy abszolút rágalom volt. Lezsák Sanyit azonnal leváltották. Ő ezután rendezte meg saját kertjében a lakiteleki sátor alatt az első, majd a második találkozót. Ott alakultak ki azok a követelmények, amelyek végül is a Kádár-kormány bukásához vezettek.

² Tornai József: Csillaganyám, csillagapám, I. (Összes versek.) Budapest, 2004, Gondolat, 155–156.

– *Mikor találkozott Illyéssel utoljára?*

– Az egyik esti beszélgetésen, ami nem sokkal a halála előtt volt. Még egy esemény kapcsolódik részemről Illyéshez. Kint jártam 1978-ban Amerikában néhány hónapig ösztöndíjjal, és Washingtonban megismerkedtem Csicsery-Rónay Istvánnal, aki a washingtoni Kongresszusi Könyvtárban dolgozott, és megvoltak a kapcsolatai ahhoz, hogy készíttetett egy lemezt. Járt Weöres Sándor és Illyés Gyula is Washingtonban, és a lemez egyik oldalára Weöres Sándorral mondatott fel verset, a másikra pedig Illyéssel az *Egy mondat*-át. Az *Egy mondat*, ahogy Illyés mondja, az egyszerűen döbbenetes. Félelmetes előadó is volt, nem csak költő. Az volt az érdekes, hogy ugye ez a lemez teljesen tiltott dolog volt, úgyhogy vettem egy japán lámpont, amit laposra össze lehet csukni, és abba beletettem. Úgyhogy amikor Ferihegyen a vámos kérdezte, hogy milyen elvámolni valóm van, mondom ez a lámpa. Viccnek vették, közben benne volt a tiltott lemez. Ezek után itthon, nálunk, Isten tudja hányszor játszottam le ezt a lemezt, mert ez döbbenetes, ahogy Illyés mondja ezt a verset.

2003-ban, amikor Illyés századik születésnapját ünnepeltük, behívtak a televízióba, hogy mondjak valamit Illyés Gyuláról. Arról beszéltem, hogy ahogy ő maga is mondta egy alkalommal, nagy csalódáshoz nagy hit kell. Az *Egy mondat*-ot a kommunistaellenes irodalom egyetlen nagy művének tartom. Nincs még egy ilyen nagy mű, amelyik ennyire pontosan célozva leleplezné azt, ami történt '45 után. Ebben természetesen benne volt az, hogy Illyés mint baloldali ember, szabályszerűen fölrobbant ebben a versben attól, hogy milyen volt a valóság, amit az oroszok és Rákosiék behoztak. Azt hangsúlyoztam, hogy ezt a verset olyan nagy költők sem írhatták volna meg, mint Ady, József Attila, Szabó Lőrinc vagy más, mert ekkora odaadás a forradalom, a marxizmus iránt egyikükben sem élt, mint Illyésben. **Természetesen ekkora robbanást nem is okozhatott volna a lázadás.** Természetes, hogy annyi nyelvre le van fordítva, mert tényleg példa nélkül áll. Van a kommunizmus ellen prózairodalom, Szolzenyicinnek meg másoknak a könyvei, de költészetben ekkora mű nincs több. Ez az egyetlen, ami a kommunizmust ilyen arányban és ilyen totálisan ábrázolja. A végsőig fokozott elkeseredést igyekszik képekben kifejezni. Tökéletesen fedi a valamikor hívó embernek és a tökéletesen az ellenkező oldalra átkerült embernek az érzelmeit. Ezáltal Illyés, mint ahogy a *Bartók*-ban, vagy más nagy verseiben túlnőtt a maga különben is nagyszerű képességein. Egy ilyen nagy vers, mint a *Bartók* is, egy-egy nagy költőnek a rendkívüli állapota. Egy jó költő egy jó verset voltaképpen a tehetsége révén naponta vagy hetenként megír, de az óriási versek mögött valami rettenetes fölindulásnak kell lennie, amikor minden energia föl szabadul a költőben, és valójában azt se tudja, hogy mit csinál. Gondoljon például Berzsenyi *Fohászkodásának* első négy sorára:

*Isten! kit a bölcs lángesze fel nem ér,
Csak titkon érző lelke ohajtva sejt:
Léted világít, mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet.*

Egy tanulmányomban arról írtam, hogy ebben a négy sorban Berzsenyi mindent fölülmúl. Ez már túl van azon, hogy valaki nagy tehetség. Ugyanez vonatkozik az *Egy mondat*-ra is.

– Több verset is írt Illyésről, illetve Illyéshez. Mi ezeknek a története?

– *A fejem darabjai* a vitáinknak a következménye. A másik két vers, amelyet Illyésről írtam, álomból eredt, egy szürrealista álomnak a leírása. Az *Illyés* című verset 1971-ben írtam:³

*Nagy, fehér kenyeret adott végül
s egy kerékpárt,
két óriás kerékkel.
Erre csak te tudsz fölülni, mondtam.
Levetette kabátját
és ide-oda karikázott a betonon,
vállá a sürgönydrótok fölött,
világító haja a fák magasságában.
Túl voltunk a hosszú,
folyóparti úton,
napok óta jöttünk kövön,
szántás-szegélyen;
a dombok vágásaiban
emberek vártak ránk,
énekeltek és madárijesztőket gyűjtöttek meg;
lábunkon nem volt cipő,
gyalogoltunk, mint a béresek,
hadifoglyok.
Mellemig éreztem a föld göröngyeit, szagát,
de nem mertem szólni;
néztem a kenyeret-szelő
mózesi ujjait.
Egy asszony is leguggolt mellénk
az útfordulónál,
mikor a ő szeme megvillant,
majd talpraugrott:
látjátok a tüzet? kiáltotta.
Rohanni kezdett a zöld barázdákon,
egyre messzebb,
a mozdulatlan fasorokat átszakítva.*

A másik verset, az *Illyés tengere* címűt Illyés 80. születésnapjára írtam.⁴ Elkezdtem írni egy verset a vonaton Kaposvár felé, de egy nagy társasággal mentünk, költők és írók, és nem tudtam befejezni. Félrevonultam egy fülkébe, és ott próbáltam írni, de nem sikerült. Az est két részből állt, és arra kértem a könyvtár igazgatóját, aki most a kaposvári polgármester, hogy engem tegyen a második részbe, mert addigra biztosan készen leszek a verssel. A műsor szünetében sikerült befejeznem.

³ Tornai József: Illyés. Jelenkor, 14. évf. (1971), 12. sz., 1074; Tornai József: Csillaganyám, csillagapám, I. (Összes versek.) Budapest, 2004, Gondolat, 250–251.

⁴ Tornai József: Illyés tengere. Élet és Irodalom, 1982. december 3., 6; Tornai József: Csillaganyám, csillagapám, I. (Összes versek.) Budapest, 2004, Gondolat, 472–473.

Messziről megvillant bennem valaki,
mikor kezét fogtunk és a szemembe nézett:
marka és szemöldöke,
a szél-tizedelte hosszú, fehér haj,
a sok idegen kikötő-szag-ráspolyozta
sasorr idő-utast mutatott.

Kilőtt-nyíl-szavaiban,
el-elforduló félarcában
más századok, tengerek
hullámoztak tovább,
míg a világ moszatos, halpikkelyes
halászhálóját bogozgatta-teregette
egyre átlátszóbbá.

Föld és ég legtitkosabb
hadmozdulatát is látni
akarta: az időjárás várható-váratlan
görccseit. Bozótban-mocsáron nem kaphatták
állkapcsukba festett-fogú filozófiák.

Így gondolkodott, adta tanácsait
visszavonulásra, rajtaütésre készen:
tanult stratégiaként.
Én csak az öklét figyeltem,
ahogy megnyugtatóan elfektette
a térdén: ravasz ötletet, biztos érvet.

Fején a tengerészsapkát akkor
vettem észre. Szerette hetykén
a homlokára csapni.
A sokezeréves Odüsszeusz
ült előttem.

A falovat kitaláló,
az Egyszemű barlangjában
a Lét homályos-véres
tekintetébe néző, fiát-feleségét
a palota-megszálló kérők darázsrajától
megszabadító.

A csapdát-állító, csapdát-kikerülő Odüsszeusz,
a nem halandó emberi leleményesség
vitorláját fölhúzó

*Odüsszeusz-Illyés,
a cecei, rácegres-pusztai kiejtésű
tengerész-Illyés.*

*Új és új hajókat vízre-lökő nagy keze
könnyedén nyúlt a pohárért,
itallal kínált,
mintha olyan volna ez is,
mint akármelyik este.*

*De hőköelve láttam: mozdulatától
csigakürtök emelkednek-búgnak, tarajos hullámok
falják föl alólunk a padlót
s az ablakokat beszakítja
a négy világszél.*

Ez a legjelentősebb Illyés-versem. A legutóbbi álmom Illyésről egy teljesen szürrealista vers, és ebben az értelemben úgy érzem, hogy illik Illyéshez: *Illyés azt mondta, Párizsba megy*⁵

*és hatalmas fák
és Illyés azt mondta Párizsba megy
és én kék homályban
és Illyés elővette a cigarettatárcáját kivett belőle egy
cigaretta lobbant a gyufa és
és a költő rágyújtott
és vörös láng lett a feje
és fölszállt a legmagasabb fa villáságai közé
és azt mondta csókoljatok meg
és én kék homályban
és jött egy nő lehúzta Illyést egy kötéllel
és a szobrász fehér köpenyt faragott rá földig ért
és a fáknak nagyon sima volt a bőrük
és nem volt rajtuk egy levél se
és akkor csönd lett mint egy malomban
és Illyés azt mondta boldog vagyok
és ti is boldogok lesztek itt a földön valamint a mennyekben
és fölnyitotta a mellét
és abban egy gyár lüktetett nagy csövekkel-csavarokkal teli üzem
és én kék homályban
és vártak bár egy szót az eget szagató fák*

Ezt 2009 táján írtam.

⁵ Kortárs, 53. évf. (2009), 7–8. sz., 4–5.

Az ötödik vers címe *Nagy öregek az Életfán*, ebben Illyés az egyik szereplő.⁶ 1991-ben jelent meg először. Akkor azt gondoltam, hogy az a hagyomány, amely engem a főként népi írókhoz, tehát Bibóhoz, Illyéshez, Németh Lászlóhoz, Veres Péterhez és a többiekhez kapcsol. Tehát ha az ő kultuszukat továbbra is fönn tudjuk tartani az amúgy is nagyon komplex a magyar kultúrában, akkor ki fogunk bírni további ezer évet. Ez ősi nyolcasban íródott. Az első versemet is tizennégy éves koromban ősi nyolcasban írtam. A *Nagy öregek az Életfán* olyan verseknek a környezetében jelenik meg, mint a *Húsvét-előtti Magyarország*.⁷ Ennek kapcsán azt mondta nekem a Londonban élő Határ Győző, hogy a magyar remény és reménytelenség költeményeit így ő nem tudta volna megírni, mert Londonból már nem lehet annyira érzékelni a magyar valóságot. New Yorkban ismerkedtünk össze Határ Győzővel, és attól kezdve szoros barátság volt közöttünk. Nagyon meglepett azzal, hogy azt mondta: „Képzeld el, ezt a verset körbevágtam, és oda ragasztottam az íróasztalom fölé.” Ebben a környezetben született a *Húsvét-előtti Magyarország* című vers után a *Nagy öregek az Életfán*:

*Nagy öregek ülnek sorban
az Égi Fán, ezüst-lombban:
Bibó István, Veres Péter,
Németh László, Illyés Gyula
mindegyiknek tűz a haja.*

*Szűz csillagot, lágy üstököst
Esznek, foguk ettől vörös;
hörpölnek rá éteri fényt,
minden kortya új ezerév.*

*Ülnek a Gyémánt-Fa ágán,
Oszlik-fölgön a szivárvány.
Egy éjjelen, száz éjjelen
két hajnalon, hetven napon
szemük felhő-nyomta vadon.*

*Sírnak könnyet nádtetőkre,
hullatják a rossz hívőkre,
holtakra, elevenekre,
egy zöld csöppet a kezemre.*

*Gondolatuk ősz Tejútja
lehajlik fehér falukra,
városokra, tanya-éjre,
és lent érzik a koponyák
a segítő föllobogást.*

⁶ Tornai József: *Nagy öregek az Életfán*. Hitel, 4. évf. (1991), 22. sz., 14; Tornai József: *Csillaganyám, csillagapám*, II. (Összes versek.) Budapest, 2004, Gondolat, 664–665.

⁷ Tornai József: *Csillaganyám, csillagapám*, II. (Összes versek.) Budapest, 2004, Gondolat, 662–664.

*Fordul a föld lángban, füstben,
rázkódik, hull szerte minden,
Csak az Életfa virágzik
pártájával a halálig.*

*Fény patakzik a magasban,
nagy öregek lelke lobban:
Illyés Gyula, Németh László,
Veres Péter, Bibó István
lángol fönn a Csillagos Fán.*

A *Nagy öregek az Életfán* összefoglalja a XX. századi kultúrának számomra legfontosabb neveit. Van egy másik versem, amelyben ezt még direkter megfogalmazom szabad vers formájában, *Óceánoktól óceánokig*:⁸

*Bizony, mi megyünk Németh László és Bibó István után,
Illyés Gyula és Nagy László után,
mi senkik a titkos jelek után,
mi név-szerintiek és névtelenek
a gondtalanok és gondosak után,*

*megyünk, míg az idegrendszerünk,
agyunk és vérkeringésünk engedi, hegyeink és folyóink között,
meg tudjuk és meg merjük szólítani
ezeket a dombtetőket és laposokat a Duna-Tisza közén,
Pannonhalma és Királyhágó közén,*

*Bizony, mi megyünk a csillagok szerint csak csöndben
és kezünket készen tartva
a kézszorításra, az áldásra, a simogatásra.*

*Tudod, mi a simogatás, a másik lépésének dobbanása
a szíveddel együtt? Nem tudsz semmit,*

ha nem énekelsz isteneid fülébe,

*ha nem beszélgetsz az isteneiddel,
ha nem győződ meg isteneidet az ember nyomorúságáról
és szertelen vonulásáról
óceánoktól óceánokig.*

Ezt a verset 2003-ban írtam, átgondolva az egész kulturális helyzetet, amelyben rengeteget veszített pozíciójából az irodalomnak ez az oldala. Megszületett a posztmodern irodalom,

⁸ Tornai József: *Csillaganyám, csillagapám*, II. (Összes versek.) Budapest, 2004, Gondolat, 1076.

amit én nem látok annyira egyoldalúan, mert a posztmodernnek van egy pozitív tulajdonsága. Őszintén szólva, ha a posztmodern vállalná, hogy a modernség eredményei – rabszolgaság megszüntetése, a női egyenjogúság és a parlamenti rendszerek létrejötte, a természettudományok megfelelő elhelyezése – után egy újabb lendülettel még azokra a bajokra is találna orvosságot, amelyek bizony mélyen sújtanak minket – a természet elpusztítása –, akkor nem volna baj. A posztmodern örületesen erős lett Amerikában, Angliában és egyáltalán Nyugat-Európában, és aztán áthúzódott hozzánk is. Ők azt mondják, hogy nincsenek nagy narratívák, ami azt jelenti, hogy a művészetnek semmi értelme nincs, a történelem a semmi felé halad, meghatározható iránya nincsen. Tehát ilyen helyzetbe kerültünk, és egyetlen dolgot tehetünk: akinek még van művészi érzéke és tehetsége, és tudja azt, hogy a magyar kultúra hogy épült föl, és mi a magyar kultúrának a gyökérzete, az ragaszkodjon ehhez, minden külső örület ellenére. Olyan helyzet állt elő az európai, amerikai világban, ahol a valódi művészet apró kis szigetektől áll, amelyet végtelen tenger ostromol, és nem lehet tudni, hogy mikor adja át a helyét a tökéletes banalitásnak. Óriási veszély az, hogy az *Ember tragédiájából* vagy a *Hamletből* musicalt lehet csinálni a szórakoztatás jegyében: „Le az elit kultúrával, éljen a szórakoztató ipar!” – ez az amerikai program. Ha ma Illyés élne, elborzadna. Sokszor gondolkodom például Pilinszkyre, Nagy Lászlóra és másokra is, hogy mitólnának ehhez, ami most van.

– *Hogy látja a mai irodalom helyzetét? Mit olvas mostanában?*

– Visszaesett a mai irodalom, a magyar is, nem is beszélve a nyugati irodalomról. Regényt már nem nagyon olvasok, mert nem akarok még egy történetet elolvasni. Annyi történetet írtam le. Verseskönyveket olvasok. A verseket igyekszem elolvasni a lapokban és külön kötetek formájában is, mert küldenek a fiatalok vagy barátok. A legtöbbet filozófiát meg természettudományt olvasok. Ezekben sokkal több információ van, mint a regényekben vagy a novellákban. A költészet akármennyire visszaszorult ebben az új civilizációban – mert szerintem 1990-ben egy teljesen új, nyugati típusú civilizáció kezdődött el nálunk –, amelyben az irodalomnak, főleg a költészetnek egészen minimális a szerepe. Ez fájdalmasan érezteti a hatását. Pedig a költészet továbbra is korszerű. A költészet az ókorban vagy akár még a reneszánsz korában is tartalmazott ismeretanyagot. Óriási volt az epikus költészet még a XIX. században is, de a XX. századra szinte teljesen eltűnt. Egy nagy epikus vers van szerintem a XX. században, amely remekmű: Babitsnak a *Jónás könyve*. Adynak a *Margita élni akar* című műve eposz akart volna lenni, de nem tudta befejezni, bár gyönyörű részei vannak. Tehát az epikus költészet, amely még korábban – az angoloknál, a németeknél és nálunk Aranyánál és Petőfinél – olyan nagy szerepet játszott, az teljesen eltűnt. Eltűnt az is – ahogy Illyéssel erről egyébként sokat beszélgettünk –, hogy versben információkat közöljünk. A versben arról van szó, hogy az ember a bensőségességét megmutassa, mert erre az információ nem képes. Az egyik verseskönyvem fülszövegében azt írtam, hogy a költészet az irodalom szegénylegénye, mert elvették tőle az elbeszélő költeményeket, elvették tőle az információkat, elvették tőle a tudományos ismereteket, de megmaradt a személyessége, és ez az, amit más műfajok nem tudnak átvenni tőle, vagy utánozni. Ez egyúttal annak is oka, hogy az emberek teljesen kifelé fordultak, absztrahálódtak, és kizárólag a praktikum érdekli őket.